

Mahdollisuuksien maisema: Helsingin pitkä rantaviiva lumoavana liminaalitulana

Lähde: Ameal, Lieven: ”Mahdollisuuksien maisema: Helsingin rantaviiva liminaalitulana.” Teoksessa Rosenholm, Arja; Meretoja, Hanna; Lehtimäki, Markku (toim.): *Veteen kirjoitettu* — Veden merkitykset kirjallisuudessa. Helsinki: SKS, 2018, 73-92.

Toisin kuin Sisä-Suomen järvimaisema tai suomenruotsalaiseksi sielunmaisemaksi mielletty saaristo, kaupungin rannat ovat suomalaisessa kulttuurihistoriassa jääneet vähäiselle huomiolle. Myös kaupunkilaisten arjessa rannat ovat aikojen saatossa joutuneet marginaaliseen rooliin. Varsinkin teollisella ajalla osa pääkaupungin rannoista muodosti likaisen ja epämääräisen rajavyöhykkeen, jonne kaupunkilaisilla ei usein ollut asiaa – jo senkin takia, että armeijan tai satamateollisuuden toiminnan takia osa rannasta oli, ja on edelleenkin, yleisöltä suljettu. Rantojen marginaalisuus tekee niistä myös kiinnostavia: tarkastellessaan pääkaupungin rantaviivoja 2000-luvun alussa arkkitehti ja kaupunkitutkija Panu Lehtovuori (2012, 22) väittää, että ”juuri rantaviivat tarjoavat tuoreen tulkinta-avaimen Helsingin seudun historiaan, kaupunkitilan nykyiseen hahmoon ja merkityksiin sekä kaupunkirakentamisen tulevaisuuden mahdollisuuksiin”. Vähäisestä huomiosta huolimatta kaupungin, ennen kaikkea Helsingin, rannat ovat kirjallisuudessamme näyttäneet vivahteikkaana ja moniulotteisena trooppina, jolla on pitkät kansainväliset juuret. Veden ja maan, luonnon ja kulttuurin rajamailla sijaitseva tila toimii lukemattomissa teksteissä ristiriitaisten kokemusten tuottajana, mahdollisuuksien maisemana, jossa piilee muutoksen itu niin yksilöille kuin koko yhteiskunnalle.

Artikkelissani lähestyn Helsingin rantaviivaa eräänlaisena kynnystilana – liminaalitulana – hyödyntäen Victor Turnerin ja ennen kaikkea Margaret Doodyn käsitystä liminaalista. Olen kiinnostunut erityisesti kaupungin rannan liminaalisista piirteistä ja niistä kaunokirjallisista teoksista, joissa Helsingin rantaviiva muodostaa metaforisen rajamaan. Ranta mahdollistaa monenlaisia muodonmuutoksia; rannalla yhteiskunnallinen järjestys repeilee ja säröilee, ja siellä on mahdollista antautua laajempaan, miltei kosmiseen kokonaisuuteen. Aineistonani on valikoima Helsinkiä tematisoivia kaunokirjallisia tekstejä 1800-luvun lopusta 2000-luvun alkuun.

Rantoja ja saaria on tarkasteltu viime aikojen kansainvälisessä kirjallisuudentutkimuksessa uudella innolla, mikä voidaan liittää spatiaalisen käänteen jälkeiseen jatkuvaan kiinnostukseen tilallisia kysymyksiä kohtaan (ks. Vuolteenaho et al 2010). Uudet tutkimusparadigmat, kuten geohumanistiset tieteet (”Geohumanities”; Dear et al. 2011), humanistinen kaupunkitutkimus (”Urban Humanities”; esim. Ameal et al. 2016; Presner & Shepard 2016), kaupunkikirjallisuudentutkimus (”Literary Urban Studies”; Ameal et al. 2015) ja *geokritiikki* (Westphal 2013) ovat osaltaan nostaneet tilalliset kysymykset uudella voimalla esille, ja myös

rantojen merkitykseen on kiinnitetty erityistä huomiota (ks. Andrews & Roberts 2012). Teoksessa *The Beach in Anglophone Literatures and Cultures* (2015) Ursula Kluwick ja Virginia Richter puhuvat uudenlaisen ”litoraalisen tutkimuksen” puolesta, jonka tehtävä olisi tutkia rantoja ainutlaatuisina esteettisiä ja kulttuurisia merkityksiä tuottavina ympäristöinä. Jos ranta esiintyy kirjallisuudessa usein ”fyysisenä ja metaforisena rajamaana” (Alexander 2015, 71), kaupungin ranta muodostaa rantojen joukossa erityisen ristiriitaisen kategorian. Kaupungin rantaviiva on kulttuurin ja luonnon, menneen ja tulevan, tunnetun ja tuntemattoman välinen kosketuspinta. Helsingissä, yhdessä harvoista eurooppalaisista pääkaupungeista, jotka sijaitsevat avomeren äärellä, rannoilla on erityisen vahva identiteetti metaforisten ja kulttuuristen merkityksen luojana.

Liminaalitila

Antropologiassa liminaalin käsite tarkoittaa kynnysvaihetta, aikaa, jolloin siirtymäriitin läpikäyvä ihminen eristetään yhteisöstään. Arnold van Gennepin kehittämää käsitettä on sovellettu ennen kaikkea ei-eurooppalaisiin heimoyhteisöihin. Van Gennepiin pohjautuvassa tutkimuksessaan Victor Turner on saattanut käsitteen 1960- ja 1970-luvuilla laajempaan tietoisuuteen. Turnerin (1967; 1969) tutkimuksissa liminaali viittaa edelleen kynnysvaiheeseen, mutta hän on kiinnostunut myös liminaalivaiheen laajemmasta merkityksestä yhteisöllisyyden näkökulmasta sekä liminaalin yhteydestä erilaisiin kynny- tai marginaalitulassa eläviin ihmisryhmiin, kuten hobo- ja hippiyhteisöihin. Kirjallisuudentutkimuksessa käsitettä on sovellettu laajasti, esimerkiksi eteläafrikkalaisen, irlantilaisen ja englantilaisen kirjallisuuden tilallisiin kokemuksiin (esim. Viljoen & van der Merwe 2007; Gilsenan Nordin & Holmsten 2009; Gómez Reus & Gifford 2013).

Havainnollistava esimerkki meren rannasta liminaalitulana löytyy Pirkko Saision esikoisteoksesta *Elämänmeno* (1975). Romaani on luettavissa kehityskertomuksena, joka esittää nuoren tytön kasvua Helsingin Kalliossa. Tärkeä käännekohta on päähenkilön lyhyt hengellinen herääminen rippileirillä Helsingin edustalla olevalla saarella, kaukana arkisesta Kalliosta. Saari, ”kivinen ja katajainen” (Saisio 2005, 152), näyttäytyy malliesimerkkinä liminaalitulasta, initiaation ympäristöstä, jossa yhteiskunnasta eristäytynyt päähenkilö joutuu käymään läpi tärkeän muutoksen päästäkseen täysverisenä jäsenenä integroitumaan takaisin yhteiskuntaan. *Elämänmenossa* kuvattu rippileiri voidaan nähdä nykyaikaisena initiaatoriittinä ”sosiaaliseen täysi-ikäisyyteen” (Turner 1967, 95). Se koostuu kolmesta siirtymäriitin vaiheesta (ks. van Gennep 2004, 15–25): nuoret eristetään, minkä jälkeen he omaksuvat uuden asemansa liminaalivaiheessa tai ”interstruktuurallisessa” tilanteessa, yhteiskunnallisten rakenteiden välisessä kynnysvaiheessa

(Turner 1967, 93). Nuorten majoittuminen kahteen erilliseen valkoiseen taloon ilmentää metaforisesti heidän hetkellistä erilaisuuttaan ja eristyneisyyttään yhteiskunnasta. Kolmannessa vaiheessa siirtymä saavuttaa täyttymyksen (mt., 49). *Elämänmenossa* tämä vaihe käynnistyy, kun juhlapukuiset omaiset tuodaan moottoriveneellä saarelle.

Elämänmenossa kuvattu siirtymäriitti jää puolitiehen. Marja haluaisi toistaa hengellisen kokemuksensa äitinsä kanssa, mutta äidin käännäyttäminen epäonnistuu. Kun Marja vie äitinsä saaren rauhalliseen pohjoispuolen rantaan ja toteaa hänelle, että ”[m]ä oon löytänyt Jumalan” (Saisio 2005, 159), äidin arkinen käyttäytyminen särkee hetken hartauden – äiti on ennen muuta harmissaan siitä, ettei ottanut uimapukua mukaan. Marjan omakaan hengellinen herääminen ei ole pysyvä. *Elämänmenossa* kuvatun siirtymäriitin epäonnistuminen on ymmärrettävissä laajemman ilmiön, kehitysromaanin kriisin ja ylipäättään yhteiskuntaan integroivien kertomusten kriisin valossa 1900-luvun (ja osin jo 1800-luvun) kirjallisuudessa (ks. Moretti 2000, 229–245).¹

Helsingin ranta nuoren helsinkiläisen epäonnistuvan siirtymäriitin kynnystilana nähdään myös Elina Hirvosen teoksessa *Että hän muistaisi saman* (2005). Päähenkilö Anna muistelee romaanissa ylioppilasjuhlansa iltaa, jota hänen luokkansa vietti Helsingin Eteläsatamassa sijaitsevalla Klippanilla. Kohtaus muistuttaa aiempaa kaunokirjallista kuvausta Helsingin rantaviivalle sijoitetusta ylioppilasjuhlasta: myös Mika Waltarin *Appelsiininsiemenessä* (1931) naispuolinen päähenkilö juhlii muiden nuorten kanssa ylioppilaaksi tuloa Helsingin saarella sijaitsevassa ravintolassa (Waltarin teoksessa Kulosaaren kasinolla). Hirvosen romaanissa Anna pääsee vain kuvittelemaan yhteisöllistä jäähyväisjuhlaa nuoruudelle: todellisuudessa hän ei ole edes osallistunut juhlintaan vaan on jäänyt lamaantuneena uuteen kotiinsa. Siirtymäriitin ulkopuolelle jääminen kuvastaa romaanissa päähenkilön syvää ulkopuolisuutta ja yhteiskunnallisen integraation epäonnistumista, yhtä romaanin toistuvaa teemaa, joka näyttäytyy myös muissa romaanin avainkohdissa vahvimmillaan juuri Helsingin rannalla. Niin Saision kuin Hirvosenkin romaanissa siirtymäriitin tapahtumapaikka ei ole mikä tahansa kaupungin ranta vaan nimenomaan saari. Saaret muodostavatkin Helsingin kuvitteellisessa maantieteessä ainutlaatuisen topoksen, joka vaatisi erillistä tarkastelua (ks. Ameel & Kankkunen [ilmestyy]).

Pääkaupungin pitkä rantaviiva näyttäytyy suomalaisessa kirjallisuudessa muutoksen tilana paljon laajemmin kuin vain liminaalin kapeassa merkityksessä henkilökohtaisen siirtymäriitin ympäristönä. Laajemman viitekehyksen liminaalin käsitteeseen ja ennen kaikkea kaunokirjallisten ranta-kuvausten liminaalisuuteen tuo Margaret Doodyn tarkastelu rannasta keskeisenä romaanitaitteen trooppina.

¹ Monen aikalaisteoksen tavoin *Elämänmeno* liittyy 1900-luvun kirjallisuuden vahaan traagiseen perinteeseen, joka korostaa päähenkilön eristäytymistä yhteiskunnasta (”traagisesta” ja ”koomisesta” perinteestä ks. Frye 1957).

Liminaali kaupungin ranta romaanitaiteen trooppina

Teoksessaan *The True Story of the Novel* (1996) Margaret Doody esittelee romaanitaiteen keskeisiä trooppeja. Hän kiinnittää erityistä huomiota rannan liminaalisiin piirteisiin: ”Paikka veden ja maan välillä toimii kaiken selkeimmin ja avoimimmin kynnystilana. Sen läsnäolo merkitsee pakottavaa tarvetta siirtyä olotilasta toiseen. Liminaalisuus tulee rannalla näkyväksi ja kouraantuntuvasti esille.” (Doody 1998, 321.)² Liminaali ei viittaa Doodyn käyttämänä ainoastaan sanan alkuperäiseen latinankieliseen juureen *limen* (”kynnys”). Kaunokirjallisten maailmojen ”liejuiset laidat” (”muddy margins”) ovat liminaalisia myös toisella tavalla: liminaali muistuttaa klassisen kreikan termejä *limne* ja *limen* – suota ja satamaa (mt., 320). Käsite tarkoittaa Doodylle epävakauden ja muutoksen tilaa, saapumisen ja lähtemisen mahdollisuutta.

Myös kaunokirjallisen tekstin alku voidaan nähdä eräänlaisena kynnystilana, väkivaltaisena viiltona, josta tarinamaailman kertominen saa alkunsa. Doodyn mukaan särö tai symbolinen repeämä (”the Cut, the Break”) onkin rannan lisäksi yksi keskeisistä romaanitaiteen troopeista.³ Lukemattomissa länsieurooppalaisissa kanonisoiduissa romaaneissa kertomuksen alku sijoittuu nimenomaan rannalle, ja vesirajan trooppi – ”kynnyksen trooppi” (mt., 324) – yhdistyy särön (särkyneiden asioiden, halkeamien, väkivaltaisten viiltojen) kuvaukseen. Prototyypisenä esimerkkinä Doody mainitsee myöhäisantiikin romaanin *Aithiopia* alkukohtauksen (mt., 309).

Suomalaisessa kirjallisuudessa pääkaupungin ranta esiintyy toistuvasti rajamaisemana, jossa vanhaa rikotaan ja uusia piirteitä löydetään niin ulkoisesta maailmasta kuin sielunmaisemastakin. Arvid Järnefeltin *Veljesten* (1900) avauskohtaus, joka kuvaa Helsingin eteläisintä rantaa nähtynä päähenkilön vuokrahuoneen ikkunasta, toimii johdantona pääkaupungin rantaan ja sen 1800-luvun lopun kehitykseen. Pitkästä kuvauksesta siteeraan ensimmäiset virkkeet:

Henrik asui pääkaupungin äärimmäisellä laidalla, missä kallioiden vuoksi ei enää ollut säännöllisiä katuja tai oli vastasuunniteltuja tulevaisuuden linjoja keskellä rikkiammuttujen kivien röykkiöitä; – näiden takaa muutamien paljaiden aallon nuolemien karien perästä avautui meri aavaksi ulapaksi maan näkymättä taivaanrannassa, ja alituisesti pauhasi. (Järnefelt 1900, 1.)

² Suomennokset ovat omiani.

³ Doody mainitsee mm. seuraavat esimerkit: George Eliotin *Mylly joen rannalla* (*The Mill on the Floss*, 1860), Kate Chopinin *Herääminen* (*The Awakening*, 1899) ja James Joycen *Finnegans Wake* (1939).

Merenranta muodostaa pääkaupungin ”äärimmäisen laidan”, jossa modernisaation ja kaupungistumisen esiinmarssi näkyy väkivaltaisena särönä (”rikkiammuttujen kivien röykkiöitä”). Rakennetun kaupungin ja luonnontilan välinen raja siirtyy kertojan näkökulmasta miltei räjähdysmäisesti eteenpäin. Modernisaation rantamaisemaan tuomat säröt ovat luettavissa merkkeinä laajemmasta kehityksestä, joka panee alulle ja rytmittää myös romaanin juonen ja päähenkilön kehitystä. Henrik on joutunut lähtemään Savosta vieraaseen pääkaupunkiin etsiäkseen itselleen paikan muuttuvasta maailmasta. Tätä taustaa vasten ei ole ihme, että Helsingin ranta on äänimaisemaa myöten vastenmielinen paikka Henrikille:

Meri joka alituisesti pauhasi, teki sitä paitsi hänen mielensä alakuloiseksi. Syksyllä ei sen harmaa, saareton avaruus ollut antanut mitään kiintymisen tilaisuutta. Ja nyt keväällä se herätti kahta kaihoisamman ikävän vanhaan saariseen kotijärveen, joka auringonpaisteisena läikkyi muistossa. (Mt., 3.)

Vuosisadan alun Helsinki-aiheisissa teksteissä, myös esimerkiksi Joel Lehtosen *Rakastuneessa rammassa* (1922), kokemus Helsingin rannasta on osa voimakasta vastakkainasettelua, jossa vieraalta tuntuva kaupungin ranta vertautuu kielteisesti kotoisaan ja idealisoituun Sisä-Suomen järvimaisemaan. Merimaisema ja saaristo onkin nähty enemmän suomenruotsalaisen sielunmaiseman ilmentymänä ja kontrastina suomalaiseksi sielunmaisemaksi mielletylle sisäjärvimaisemalle (ks. Kirstinä 2007, 28; Lyytikäinen 2013). Vastakkainasettelusta huolimatta merenranta ei esiinny *Veljeksissä* tai *Rakastuneessa rammassa* yksiselitteisenä, muuttumattoman negatiivisena maisemana. *Veljeksissä* Henrikin vähitellen muuttuva suhtautuminen avomereen kuvastaa päähenkilön suhdetta ympäröivään yhteiskuntaan ja hänen vähittäistä integroitumistaan modernisoituvaan maailmaan. Romaanin lopussa Henrik on kotiutunut pääkaupunkiin, ja hän huomaa ”kummakseen rakastavansa” näkymää aavalle merelle päin (Järnefelt 1900, 435–437). Ranta pitää sisällään myös lupauksen mahdollisesta rakkaudesta (ks. Doody 1998, 324): Henrik rakastuu lopuksi Merikadun kortteerinsa vuokraemännän tyttäreeseen. Myöskään *Rakastuneessa rammassa* suhtautuminen rantamaisemaan ei ole yksiselitteisen kielteinen. Naispääosassa oleva Nelma vihaa Vanhankaupungin lahtea, mutta rakastunut rampa Sakris on selvästi kiintynyt siihen, ja teoksessa kuvatut helsinkiläiset sunnuntaikävelijät pitävät sitä ihanteellisena virkistysalueena.

Urbaani pastoraali

Merenranta saattaa herättää päähenkilöissä kiihkoa ja levottomuutta, mutta samalla tähän pääkaupungin viheralueeseen liitetään voimakkaita pastoraalin mielikuvia. Kaupungin ranta on eräänlainen ”urbaani pastoraali”. Tällä käsitteellä viitataan kaupunkimaisen kokemiseen tavalla, joka palauttaa perinteisesti luontoon liitetyn harmonisen ja luonnollisen (syklisen) ajan tunteen (ks. Alter 2005, 105; Ameel 2014, 142–143). Perinteisessä pastoraalin kirjallisessa lajissa ”luodaan idealisoiva kuva rauhallisesta ja viattomasta oleilusta; keskeisenä teemana on kaupungin ja maaseudun vastakohtaisuus” (Hosiaislouma 2003, 690). ”Urbaani pastoraali” on siten ristiriitainen termi, joka kuvaa kaupungin ja maaseudun, kulttuurin ja luonnon vastakohtien hetkellistä integroitumista. Helsinkiä tematisoivassa kirjallisuudessa on lukemattomia saariston, Kaivopuiston rannan ja Töölönlahden / Eläintarhan kuvauksia, joissa näkyy urbaanin pastoraalin kokemus (ks. Ameel 2014, 78–79).

Erityisasemassa ovat korkeat näköalapaikat, kuten Kaivopuiston vallit ja Tähtitorninmäki, jotka luovat panoraamamaisen näkymän niin kaupungille kuin merelle päin. Panoraama tuo kokevalle henkilölle illuusion eheästä, käsitettävästä kokonaisuudesta (ks. de Certeau 1984, 91–94; Ameel 2014, 81–86), joka pitää sisällään myös henkisen eheytyksen mahdollisuuden. Rantaviiva nähtynä Tähtitorninmäeltä esiintyy ennen kaikkea sortovuosikuvauksissa, esimerkiksi Järnefeltin *Veneh’ojalaisissa* (1909), Eino Leinon *Jaana Rönnyssä* (1907) ja Kyösti Wilkunan *Vaikeassa tiessä* (1915), joissa kuvataan panoraaman avulla kaupunkiväestön yhteisiä traumaattisia hetkiä. Kaivopuiston vallit ovat puolestaan tyypillisemmin yksinäisen pohdiskelun näyttämö. Jo Santeri Ivalon ylioppilasromaanissa *Aikansa lapsipuoli* (1895) aava merinäkyvä Kaivopuistosta on erakoituvan päähenkilön lempimaisema.

Helsinki-kirjallisuudessa romaanihahmot hakeutuvat toistuvasti avomeren ääreen pohtimaan elämäänsä ja hakemaan ratkaisuja henkilökohtaisimpiin pulmiinsa. Perinteistä kaunokirjallista vertauskuvaa hyödyntäen meri toimii näissä kohtauksissa peilinä ihmismielelle. Toivo Tarvaksen *Häviävää Helsinkiä* -novellikokoelman (1917) kehyskertomuksen päähenkilö pohtii sielun ja meren välistä yhteyttä: ”Moni haikea ajatus ja muisto läikkyy hänen mielessänsä niinkuin meri, jonka kuvaa hänen sieluunsa painaa” (Tarvas 1917, 10). Vertauskuva toistuu myös muissa Tarvaksen teoksissa. Romaanissa *Eri tasoilla* (1916) päähenkilö Albert kulkee öisellä kävelyretkellä Pohjoissatamaan, jossa hän istuu kauan ”kuunnellen aaltojen loisketta ja sisintä hiljaisintaan” (Tarvas 1916, 50). Saman romaanin päätöskohtauksessa Tähtitorninmäki merimaisemineen on eräänlainen sovinnonteon näyttämö.

Kuolema rannalla

Sovinnonteko ja sisäinen eheytyminen maan ja meren äärellä eivät kuitenkaan aina onnistu, ja kirjallisuudessa ranta on usein tila, jossa liminaali ei johda onnistuneeseen yhteiskunnalliseen integraatioon vaan henkilökohtaiseen kriisiin. Sotien välisenä aikana, esimerkiksi Iris Uurron ja Helvi Hämäläisen Helsinki-novelleissa ja -romaneissa, merenranta esiintyy toistuvasti henkilökohtaisen pohdinnan näyttämönä, jossa myös itsemurha kuuluu mahdollisiin valintoihin. Uurron kokoelmassa *Tulta ja tuhkaa* (1930) palataan toistuvasti hukuttautumisen tematiikkaan. Novellissa ”Gretan päiväkirjasta” minäkertoja leikkii hukuttautumisen ajatuksella: ”Pelkään. Meri houkuttelee. Ui ulapalle ja nuku... Olen väsynyt itseeni.” (Uurto 1930, 12.) Novelli päättyy sovinnontekoon Kaivopuiston valleilla, jossa päähenkilö voittaa aiemman kyltymättömyytensä. Myös kokoelman seuraavassa novellissa ”Kymmenestä markasta” kävellään Kaivopuistossa ja pohditaan itsemurhaa hukuttautumalla. Topos oli 1930-luvun taitteen Helsinki-kirjallisuudessa suosittu: samana vuonna julkaistussa Alli Vallin novellikokoelmassa *Pääkaupungin päivä* (1930) avausnovellin nuori päähenkilö Sara kävelee Kaivopuistossa ja kuvittelee meren tulvimista ja omaa hukkumistaan: ”Itsemurha-aate oli Saran mieluisinta ajatuksen askartelua” (Valli 1930, 14).

Pisimpiin ja kiinnostavimpiin kuvauksiin lukeutuu Helvi Hämäläisen *Säädyllisessä murhenäytelmässä* (1941) esiintyvä kohtaus Kaivopuiston rannassa, jossa vaimonsa pettänyt Tauno pohtii elämänsä moraalista pohjaa ja harkitsee itsemurhaa hukuttautumalla. Tässäkin tapauksessa avara meri ja sisäinen maailma rinnastetaan toisiinsa: ”Tohtori oli elänyt ratkaisevan hetkensä meren oudon sinisen avaruuden rantamalla, hän oli katsahnut sisimpänsä sisimpään, ja kuoleman portti sulkeutui häneltä” (Hämäläinen 1995, 402). Meren äärellä koettu halu pois henkilökohtaisesta kärsimyksestä, kohti äärettömäksi koettua kokonaisuutta, syntyy osittain oivalluksesta, että ulkoinen silmäkantamaton avaruus resonoi sisäisen mielenliikehdinnän kanssa: ”Tunne luonnon jumaluudesta, tuon sinisen vesijoukon valtavuudesta, liikkui hänen aivoissaan” (mt., 402–403). Kohtauksessa olisi mahdollista nähdä viitteitä myös merestä schopenhauerilaisena yhteiskunnallisista ja ruumiillisista kahleista vapautumisen ja yksilöiden kadottamisen symbolina (ks. myös Liisa Steinbyn artikkeli tässä kokoelmassa).

Hukuttautumisen pohtiminen rannalla liittyy tyypillisesti henkilöhahmojen marginaalisuuteen ja heidän vaikeuteensa sopeutua pääkaupungin sosiaaliin tai moraalisiin lokeroihin. Näin myös Pentti Holapan romaanissa *Yksinäiset* (1954). Eräässä romaanin käännekohdassa päähenkilö Koteloinen viettää ystävien kanssa juhannusta Helsingin saaristossa. Muiden juhliessa hän on lähtenyt syvän yksinäisyyden ja vieraantuneisuuden vallassa uimaan, ja hukkumisen mahdollisuus tulee kuin varkain hänen mieleensä:

– Voisinpa nyt hukkoa, ajattelin ja kasvatin tämän aikeen hekumaksi. Nuoruudessani ajattelin usein itsemurhaa, sen suunnittelu oli murrosikäni suurimpia iloja. (...) Kelluin siinä merenlahdessa täytenä miehenä epätoivoissani allani tappava syvyys. (...). (Holappa 1954, 156.)

Myös uudemmassa kirjallisuudessa sijoitetaan itsemurhamotiivi toistuvasti Helsingin rantaviivalle. Ulkopuolisuuden ja vieraantuneisuuden taustalla eivät ole enää hämmentävän nopean modernisaation tuomat haasteet (kuten *Veljeksissä*) tai sosiaalisesti ja moraalisesti ahdistava ilmapiiri (kuten Uurron ja Hämäläisen teoksissa) vaan uudenlaiset poissulkemisen ilmiöt. Matti Yrjänä Joensuun teoksessa *Pahan pappi* (2003) koulukiusattu Matti-poika pohtii itsemurhan mahdollisuutta:

Eikä hänen olisi itse asiassa tarvinnut tehdä muuta kuin kävellä takapihan poikki ja rantaan, kahlata siihen mistä alkoi äkkisyvä, ja sitten vain uida. Hän oli lukenut joskus jostain, että se oli helppoa: tuli vain kevyt leijumisen olo, ja sitten uni. (Joensuu 2003, 130.)

Kulosaaren ranta tarjoaa lohdullisen piilopaikan mutta myös äärimmäisen irtautumisen mahdollisuuden. Matti on löytänyt Kulosaaren liejuiselta laidalta oivan piilopaikan: kaislojen keskellä olevan laakean kiven. Ranta tarjoaa Matille kaislikon uumenissa turvan ahdistelijoilta, mutta meri vetää häntä puoleensa myös toisesta syystä. Piilopaikastaan hän oli melkein huomaamattaan livahtaa veteen, ”[e]roon, irti ja pakoon, sillä hänellä ei ollut paikka minne mennä”:

Hän oli toiminut vain kuin jonkinlaisessa transsissa, riisunut housunsa ja kenkensä ja sukkansa ja lähtenyt kahlaamaan laakakiveltä merelle päin. Hän oli jotenkin kuin havahtunut ja pelästynyt vasta siinä vaiheessa kun hänen alushousunsa ja paitansa lieve olivat kastuneet, ja heti perään hän oli palannut kivelle takaisin... (Mt., 197.)

Yksinäisyyden tunne ja tahto kuulua johonkin itseään suurempaan ajavat Matin lopuksi Helsingin metroreittejä vaanivan, vaarallisen ”Pahan papin” seuraajaksi. Vesi on romaanissa suohon, klassiseen suomalaiseen topokseen, verrattava metaforinen paikka: se on alitajunnassa piilevien viettien lähde, alaspäin ja matalaksi vetävä elementti. Myös Matin isä Mikko kuvaa syvää ahdistustaan puhumalla ”veden ruskeasta nielusta” (53) ja ”sameasta, ruskeasta vedestä” (106).

Yksi kiinnostavimmista esimerkeistä merenrannan itsemurhamotiivista löytyy Elina Hirvosen jo mainitusta teoksesta *Että hän muistaisi saman*. Romaanin käännekohta on Irakin sodan vastainen mielenosoitus, joka täyttää Kaivopuiston ja sen lähialueet. Mielenosoitus tekee päähenkilö Annan amerikkalaiseen poikaystävään syvän vaikutuksen, ja päivän tapahtumat repivät hänessä vanhoja haavoja auki. Päihtyneessä tilassa Ian päättää ”kulkea läpi Helsingin niin pitkään, että löytäisi kaupungista oman kattonsa. Paikan, jossa voisi unohtaa itsensä.” (Hirvonen 2005, 126.) Hän vetäytyy lopuksi meren rannalle pohtimaan asemaansa amerikkalaisena Suomessa, mutta myös traumatisoituneen sotaveteraanin heitteille jätettynä poikana. Tapahtumat saavat lisämerkityksiä teoksen intertekstuaalisen kehyksen kautta: *Että hän muistaisi saman* -teoksen interteksti on Michael Cunninghamin kirjoittama, Virginia Woolfin romaanista *Mrs. Dalloway* kertova *Tunnit* (*The Hours*, 1999). Woolf hukuttautui toisen maailmansodan alussa, ja sodan herättämien uhkakuvien mieltä horjuttava vaikutus saattoi olla yksi itsemurhan syistä. Hirvosen romaanissa kuolema on läsnä Helsingin rannalla kahdella tavalla. Ian saa rannalla soiton äidiltään, joka kertoo Ianin isän kuolleen. Kun Anna saapuu myöhemmin etsimään poikaystäväänsä, hän jää yksinäiselle rannalle kuvittelemaan veteen antautumista: ”Ajattelin itseni kävelemässä veteen, kenkä sylissä ja puhelin kädessä. Ajattelin miltä puhelin näyttäisi veden alla, miten nopeasti vesi tuhoaisi sen herkät osat ja jäljellä olisi vain minun ääneni, joka kehotti jättämään viestin tai soittamaan myöhemmin uudestaan.” (Mt., 143.) Anna ei kuitenkaan toteuta Woolfin kohtaloa omassa elämässään, vaan reagoi, kuten Ian, oman äitinsä puhelinsoittoon, mikä vetää hänet takaisin perheen ja perheenjäsenistä kannetun vastuun pariin. Rannan trooppi merkitsee Dodyyn (1998, 326) mukaan päähenkilön ”levottomuuteen uppoutumista”, mutta se on potentiaalisesti myös ”pelastuksen ranta, jossa uponneet kutsutaan takaisin elämään”.

Yhteiskunnan muutosvoima rannalla

Hirvosen teoksessa rannalla koettu henkinen horjuminen liitetään kansallisiin ja sitä kautta kansainvälisiin traumoihin: Ianin ahdinko on myös Vietnamin ja (Cunninghamin intertekstin kautta) kahden maailmansodan traumojen ahdinko ja rinnastuu siten koko 1900-luvun kärsimystarina. Kaupungin ranta ei ole vain henkilökohtaisen kriisin paikka. Laajemmasta perspektiivistä tarkasteltuna merenranta on äärimmäinen rajatila, jossa henkilökohtainen kriisitila sisältää myös viitteitä kansallisiin ja kansainvälisiin traumoihin ja jonka syövereistä muutosvoimat uhkaavat yhteiskunnan tasapainoa. Tämä piirre näkyy 1800-luvun lopun kirjallisuudesta asti. Eino Leinon allegorisessa, Aleksandr Puškinin *Vaskiratsastajaan* (*Mednyi vsadnik*, 1833) viittaavassa runossa ”Helsinki sumussa” (1899) sortoa kuvaava sumu hiipii ”Suomenlahden päältä” kohti

Suomen pääkaupunkia; Järnefeltin suuressa Helsinki-romaanissa *Veneh'ojalaiset* Helsingin ranta muodostaa ympäristön, jossa päähenkilö Hannes suunnittelee Viaporin (Suomenlinnan) valtausta ja poliittisen ja yhteiskunnallisen mullistuksen mahdollisuutta (ks. Ameen 2014, 81–116). Henkilökohtainen kriisi on myös kansallinen käännekohta. Monissa Helsinki-romaaneissa merenrannalla nähdään tapahtumia, jotka saavat laajemman symbolisen merkityksen. Mika Waltarin Helsinki-trilogiassa *Isästä poikaan* (1933, 1934, 1935) päähenkilön ja ympäröivän maailman välistä suhdetta rytmittävät voimistuvat myrskyt merellä, ja trilogian päätösoosan lopussa kuvattu myrsky enteilee paitsi päähenkilön ahdinkoa myös tulevaa maailmansotaa. Yhteiskunnallista tai kansainvälistä hätätilaa ennustava myrsky pääkaupungin rannalla myötäilee metaforaa, jota käytetään aiemmin jo Eino Leinon *Pankkiherrojen* (1914) alkukohtauksessa. Myös Kjell Westön romaanissa *Kangastus 38 (Hägring 38, 2013)* taivaalle pakkautuvat myrskypilvet Helsingin yllä ennakoivat tulevaa maailmanpaloa. Päähenkilö Claes Thune, joka näkee uhkaavan myrskyn pääkaupunkia lähestyvän laivan kannelta, ”näki väkisinkin vertauskuvallisuutta noissa myllertävissä pilvimassoissa” (Westö 2013, 77–78).

Mielikuvaa merenrannasta uhkaavien voimien tyysijana sovelletaan pitkin 1900-lukua, myös vuosisadan lopun rikoskirjallisuudessa. 1900-luvun jälkipuoliskolla merenrannan kumoavaa voimaa ei enää liitetä sorron uhkaan, kuten Leinon runossa, tai radikaalin yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuuteen, kuten *Veneh'ojalaisissa*. Merenrannalle sijoitetaan rappeutuvan hyvinvointiyhteiskunnan muistoja ja siihen ilmestyviä huolestuttavia säröjä. Rikoskirjallisuudessa helsinkiläisen saaren edustalta tai rannalta löydetty ruumis on muodostunut topokseksi, josta kaupungissa piilevän pahuuden etsintä saa alkunsa. Leena Lehtolaisen *Ensimmäisen murhan* (1993) alussa Vuosaarenrannalla kelluva murhatun miehen ruumis antaa päähenkilölle ensimmäisen merkin kaupungin halki kulkevasta rikosten, prostituution ja pahan verkostosta. Marko Leinon *Epäilyksen* (2004) ensimmäinen varsinainen luku kuvaa yksityiskohtaisesti Lauttasaaren rannalla tapahtuvaa murhaa sekä ulkopuolisen, kaupunkimaisemaa ymmärtämättömän poliisin saapumista rikospaikalle. Niin Lehtolaisen kuin Leinon tapauksessa ruumis rannalla on myös alkusysäys dekkarikirjailijudelle.

Joensuun teoksen *Harjunpää ja rakkauden nälkä* (1993) alussa päähenkilö Timo Harjunpää melkein menehtyy taistellessaan hukuttautuneen miehen ruumiin kanssa Helsingin Mustikkamaan edustalla. Silvottu ruumis vesirajassa ilmentää monin tavoin niitä säröjä, jotka ohjaavat kertomuksen juonta eteenpäin. Särön trooppi ja rannan trooppi yhdistyvät kertomuksessa, ja ruumis rannalla viittaa, paitsi väkivaltaiseen kuolemaan ja siten yhteiskunnassa piilevään ratkaisemattomaan väkivaltaan, myös isän poissaoloon, sillä tarinan edetessä lukija oivaltaa, että ruumis saattaa olla rakkaudennälkäisen päähenkilön isä. Ruumis rannalla on siten myös merkki

särkyneestä ydinperheestä, joka on yksi Harjunpää-sarjan keskeisistä teemoista (ks. Ruohonen 2005).

Harjunpää ja rakkauden nälkä -romaanissa ruumiin kätkevä sumuinen meri kuvataan pahaenteisenä voimana, joka sisältää kaupungin pahuuden: se on ”lähes myrkyllisen näköinen, tai sellainen kuin se olisi halunnut imaista itseensä ja pitää sisällään niin kauan että luutkin ovat lahot” (Joensuu 1993, 19). Sumu yhdistettynä meren pahaenteiseen väriin korostaa Harjunpään vaikeuksia hahmottaa kaupungin salaisuuksia perinteisen etsivän tapaan. Helsinkiä peittävä sumu käärii myös Harjunpään sisäänsä: ”[s]umu oli purjehtinut varkein rannemmas, ja hän oli nyt jotenkin sen alla, kuin harmaassa taskussa; maailma oli jossain muualla” (mt., 28). Maailma on Harjunpäälle jatkuvasti toisaalla, ”jossain muualla”. Meren rannalla oleminen olisi voinut tarjota kaupunkikirjallisuudessa perinteiseksi kuvausstrategiaksi muodostuneen panoraamamaisen näyn, mutta sumu viittaa siihen, että postmodernille etsivälle rationaalinen, kokoava ja merkitystä antava kokonaisvaltainen näkymä kaupunkiin ei ole mahdollinen.

Kaupungin apokalyptinen pohjavire

Rannan liminaalitulassa piilee muutosvoima, joka joissakin romaaneissa saa selvästi apokalyptisiakin piirteitä. Lopun aikojen pohjavire kuuluu kaupunkikirjallisuuden keskeisiin trooppeihin (ks. Alter 2005, 63–82), ja monissa Helsinki-romaneissa vihjeet maailmanlopusta ilmenevät voimakkaimmin juuri maan ja meren rajalla. Rajatila, jossa yksi maailma päättyy ja toinen alkaa, toimii myös uuden tulevaisuuden kynnyksenä. Kiinnitin jo yllä huomiota siihen, että myrskyt rannalla enteilevät sodan tai muun mullistavan kriisin puhkeamista. Maila Talvion romaanissa *Niniven lapset* (1915) Helsinkiä erehdyttävästi muistuttava Suur-Kaupunki näyttäytyy romaanin edetessä yhä enemmän raamatullisena, tuhoutumistaan odottavana Ninivenä. Näky tulee voimakkaimmin esille rannalta katsottuna:

Pyhäiltana seisoi profeetta todella rantakalliolla Saarella ja katseli yli tyynen merenlahden Valkoista Niniveään, jonka tornit kohosivat keväisen autereen sinestä. Hänen ympärillään oli parikymmentä naista ja he lankesivat kaikki polvilleen hänen kanssaan ja rukoilivat kansan ja kaupungin puolesta. (...) Kaunis, syntinen Ninive hymyili lahden takana, ikään kuin ilkkuen profeettaansa ja hänen seuralaisiaan. (Talvio 1915, 323.)

Tässä kertoja esittää etäältä henkilöhahmojen pelonsekaisia tunteita kotikaupunkiaan kohtaan. Kiinnostavampi on tilanne, jossa maailmanloppu on sidottu henkilöhahmon omaan

kokemusmaailmaan. Järnefeltin *Veneh'ojalaisten* eräässä käännekohdassa nuori, kokematon ja pelokas Hannes on lähtenyt 1800-luvun loppuvaiheessa öiselle souturetkelle Suomenlinnaan serkkunsa Hinkin kanssa. Helsinki, joka näkyy heijastuksena vedessä, vaikuttaa yhtäkkiä Hanneksesta pelkältä leikkikaupungilta. Kun Hannes keinuttaa venettä, hänen lapsellisilla teoillaan on ihmeellinen vaikutus:

Hajosi liitoksistaan koko kaupunki, puistot maasta erkanivat ja tornit kaatuivat. Horjuivat vanhat tullimakasiinit, vavahtelivat monikertaiset kivimuurit, pankit, hotellit, itse keisaripalatsikin syttyi punaliekkeihin ja kirkko kupuineen ja kultaristineen perustuksiltaan sortui.

Kapteeni [Hannes] oli kuin hulluna. (Järnefelt 1996, 59.)

Näkymä perustuksillaan huojuvasta ja raunioituvasta Helsingistä enteilee Hanneksen liittymistä myöhemmin Venäjän ja Suomen vallankumouksellisiin ja vuoden 1906 Viaporin kapinaan, 60 tuntia kestäneeseen hätätilaan, jolloin niin Helsingin täystuho kuin uuden maailmanjärjestyksen tuleminenkin näyttivät mahdollisilta (Salomaa 1965). On epäselvää, onko runsaasti allegorisia viitteitä sisältävä kuvaus sortuvasta Helsingistä ensisijaisesti kertojan esittämä vai onko kyse Hanneksen tulkinnasta. Kuvausta seuraava virke ”Kapteeni oli kuin hulluna” viittaa siihen, että kyse on mahdollisesti Hanneksen omasta tulkinnasta – sisäisestä näystä, joka saattaa olla palautettavissa hetkelliseen kognitiiviseen harhaan. Kohtauksessa todellinen ja sekavan tajunnan muodostama epätodellinen kaupunki limittyvät tavalla, joka sijoittaa maailmanlopun mahdollisuuden fiktiivisen henkilöahmon (mahdollisesti hajoavaan) mieleen.

Uudemmassa kirjallisuudessa raamatullisten piirteiden ja kaupunkitematiikan korostunut yhteiselo näkyy ehkä parhaiten Pirkko Saision laajassa tuotannossa esikoisteoksesta lähtien. Saision *Betoniyössä* (1981) Helsingin itäisessä lähiössä varttuva nuori päähenkilö näkee toistuvasti painajaisunta hukuttautumisesta. Romaanissa päähenkilön särkyvä mieli purkaa ahdistustaan ja hämmennystään tarinan edetessä yhä enemmän kaupungin kuvaukseen. Epätodellinen ja osin apokalyptinen kaupunkikokemus huipentuu romaanin lopussa, jossa Simon painajaismaista unta verrataan loimuavaan maailmanloppuun. Unessa palava kaupunki uppoaa päähenkilön kanssa mereen:

Keskellä selkää Simo kääntyy katsomaan taakseen. Betonitornien ikkunat loimottavat tulta, nostokurjet ja muuntajat kipunoivat. Vesitorni hehkuu, savuaa ja vajoaa. Koko palava kaupunki uppoaa mereen kuin liian täysi tarjotin. (Saisio 1981, 171.)

Antti Tuomaisen dystooppisessa dekkarissa *Parantaja* (2010) ilmastokatastrofin aiheuttama maailmanloppu on jo käsillä. Helsingin uudet, hohdokkaat rantakohteet ovat ensimmäiset kaupunkialueet, joissa järjestys murtuu. Päähenkilön vaimon viimeiset viestit johtavat kaupungin kaoottiselle merelliselle reuna-alueelle, Jätkäsaaren. Ekologisen katastrofin seurauksena Jätkäsaari ja muut vastaavat alueet (Kalasatama, Ruoholahti, Herttoniemenranta) palautuvat tilaan, jossa ne olivat Helsingin modernin historian alussa: niistä tulee jälleen marginaalisia alueita moraalisen ja yhteiskunnallisen järjestyksen rajamailla. Myös Annika Lutherin postapokalyptisessa romaanissa *Kodittomien kaupunki* (*De hemlösas stad*, 2011) maailmanloppu tulee kaupunkiin mereltä. Helsinki tulvii, ja ympäristön rajun muutoksen myötä myös kaupungin nimi on vaihtunut: se ei ole enää Helsinki vaan ulkomaalaisten pakolaisten kansoittama ”Helsingih”. Antti Tuomaisen ja Annika Lutherin synkissä tulevaisuudenkuvissa jo Eino Leinon ”Helsinki sumussa” -runossa viitattu pietarilaistekstistä tuttu topos kaupungin hukkumisesta (ks. myös N.N. artikkeli tässä kokoelmassa) esiintyy uudenlaisessa, ilmastokatastrofien värittämässä valossa.

Lopuksi

Kirjallisuudessa Helsingin pitkä rantaviiva näyttäytyy ristiriitaisena tilana, jossa radikaalin uudistumisen mahdollisuus ja kuoleman uhka kohtaavat. Merenranta koetaan toistuvasti liminaalitalana, jossa tekstin päähenkilö käy läpi kriisin lunastaakseen paikkansa yhteiskunnassa. Laajemmasta perspektiivistä tarkasteltuna merenranta on kaupungin äärimmäinen rajatila, jonka syövereistä muutosvoimat uhkaavat järjestäytyneitä yhteiskuntaa. Kaunokirjallisissa teksteissä kuvattu urbaani ranta saa monia muotoja. Se on vieras ja vieraannuttava ympäristö (esimerkiksi Lehtosen *Rakastuneessa rammassa*) tai muutoksessa oleva tila, joka kuvastaa kiihtyvää modernisaatiota (esimerkiksi Järnefeltin *Veljeksissä*); joissakin teoksissa se esiintyy kynnystilana, jossa tulevaisuus näkyy välähdyksenomaisena epifaniana (esimerkiksi Järnefeltin *Veneh’ojalaisissa*).

Kuten Margaret Doodyn tutkimus länsieurooppalaisen proosakirjallisuuden troopeista osoittaa, rannan liminaalisuudella on pitkät ja vakiintuneet kansainväliset juuret. Helsingin ranta on metaforisesti latautunut rajavyöhyke, jossa pohditaan yksilön asemaa maailmassa ja jossa nähdään myös äärettömyyteen antautumisen mahdollisuus – myös itsemurhan muodossa. Rannat ovat muodonmuutoksen tiloja niin yksilöille kuin koko yhteiskunnalle. Rannalle ilmestyvät ensimmäiset merkit yhteiskunnallisen järjestyksen säröistä.

Vaikka eri aikakausien Helsinki-romaanien kesken on hämmästyttävän vähän täsmällisiä intertekstuaalisia kytköksiä, Helsingin rantaviivan merkitysten päälinjat pysyvät viimeisen puolentoista vuosisadan kirjallisuudessa yllättävän samansuuntaisina. On kuitenkin muistettava, että kaupungin rantaviivoille sijoittuu mitä erilaisimpia alueita, joiden erillinen tarkastelu voisi täsmentää ja täydentää tässä artikkelissa esille tuotuja rannan liminaalisia piirteitä. 120 kilometrin pituiseen rantaan mahtuvat tiiviisti rakennetut ja kansallisen historian näkökulmasta keskeiset alueet kuten Eteläsatama, Pohjoissatama ja Kaivopuiston ranta, luonnonkauniit saaret kuten Vartiosaari, edelleen puolustusvoimien käytössä olevat alueet kuten Santahamina, museoidut saaret kuten Suomenlinna ja Seurasaari, marginaaliset mutta taloudellisesta näkökulmasta keskeiset teolliset satamat – ja paljon muutakin. Aikana, jolloin tämä pitkä ja monivivahteinen alue käy läpi ennennäkemätöntä muutosta, Helsingin rantaviiva on yhä edelleen ristiriitainen mahdollisuuksien tila, jossa rajoja ylitetään ja rikotaan ja jossa tulevaisuuskin näkyy häilyvänä kangastuksena.

Lähteet

- Hirvonen, Elina 2005: *Että hän muistaisi saman*. Avain, Helsinki.
- Holappa, Pentti 1954: *Yksinäiset*. WSOY, Porvoo.
- Hämäläinen, Helvi 1995: *Säädylinen murhenäytelmä* (1941). WSOY, Helsinki.
- Joensuu, Matti Yrjänä 1993: *Harjunpää ja rakkauden nälkä*. Otava, Helsinki.
- Joensuu, Matti Yrjänä 2003: *Harjunpää ja pahan pappi*. Otava, Helsinki.
- Järnefelt, Arvid 1900: *Veljekset*. Otava, Helsinki.
- Järnefelt, Arvid 1996: *Veneh'ojalaiset* (1909). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Leino, Eino 1899: Helsinki sumussa. *Päivälehti* 18.2.1899.
- Saisio, Pirkko 2005: *Elämänmeno* (1975). Tammi, Helsinki.
- Saisio, Pirkko 1981: *Betoniyö*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Talvio, Maila 1915: *Niniven lapset*. Werner Söderström, Porvoo.
- Tarvas, Toivo 1916: *Eri tasoilta. Nykyaikainen romaani*. Otava, Helsinki.
- Tarvas, Toivo 1917: *Häviävää Helsinkiä. Novelleja*. Otava, Helsinki.
- Uurto, Iris 1930: *Tulta ja tuhkaa*. Helsinki, Otava.
- Valli, Alli 1930: *Pääkaupungin päivä. Novelleja*. Werner Söderström, Porvoo.
- Westö, Kjell 2013: *Kangastus 38 (Hägring 38)*. Suomentanut Liisa Ryömä. Otava, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- Alexander, Neal 2015: *Shorelines. Littoral Landscapes in the Poetry of Michael Longley and Robert Minhinnick*. Teoksessa *The Beach in Anglophone Literatures and Cultures. Reading Littoral Space*. Toimittaneet Ursula Kluwick & Virginia Richter. Ashgate, Farnham.
- Alter, Robert 2005: *Imagined Cities. Urban Experience and the Language of the Novel*. Yale University Press, New Haven.
- Ameel, Lieven 2014: *Helsinki in Early Twentieth-Century Literature. Urban Experiences in Finnish Prose Fiction 1890–1940*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ameel, Lieven; Finch, Jason & Salmela, Markku 2015: *Peripherality and Literary Urban Studies*. Teoksessa *Literature and the Peripheral City*. Toimittaneet Lieven Ameel, Jason Finch & Markku Salmela. Palgrave, London.
- Ameel, Lieven ja Kankkunen, Sarianna (ilmestyy): *Saaristo kaupungissa. Helsingin saaret kirjallisuudessa. Lintukodon rannoilta. Saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toimittaneet Maria Laakso, Toni Lahtinen ja Merja Sagulin.
- Ameel, Lieven; Nyström, Samu ja Kervanto-Nevanlinna, Anja (toim.) 2016: *Urban Humanities. Finnish Journal of Urban Studies* 2/2016.
- Andrews, Hazel & Roberts, Les 2012: *Liminal Landscapes. Travel, Experience and Spaces In-Between*. Routledge, London.
- de Certeau, Michel 1984: *The Practice of Everyday Life (L'invention du quotidien Vol. 1. Arts de faire'*, 1980). Kääntänyt Steven Rendall. University of California Press, Berkeley.
- Dear, Michael; Ketchum, Jim; Luria, Sarah & Richardson, Douglas (toim.) 2011: *GeoHumanities. Art, History, Text at the Edge of Place*. Routledge, London.
- Doody, Margaret Anne 1998: *The True Story of the Novel* (1996). Fontana Press, London.
- Frye, Northrop 1957: *The Anatomy of Criticism. Four Essays*. Princeton University Press, Princeton.
- Gilsenan Nordin, Irene & Holmsten, Elin (toim.) 2009: *Liminal Borderlands in Irish Literature and Culture*. Peter Lang, Oxford.
- Gómez Reus, Teresa & Gifford, Terry 2013: *Women in Transit through Literary Liminal Spaces*. Palgrave, Basingstoke.
- Hosiaislouma, Yrjö 2003: *Kirjallisuuden sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- Kirstinä, Leena 2007: *Kansallisia kertomuksia. Suomalaisuus 1990-luvun proosassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kluwick, Ursula & Richter, Virginia (toim.) 2015: *The Beach in Anglophone Literatures and*

- Cultures. Reading Littoral Space*. Ashgate, Farnham.
- Lehtovuori, Panu 2012: Rannat Helsingin seudun dynamoina. Teoksessa *Rantaviivoja. Asuinalueita veden äärellä*. Toimittaneet Juhana Lahti, Kristiina Paatero ja Eija Rauske. Suomen arkkitehtuurimuseo, Helsinki.
- Lyytikäinen, Pirjo 2013: "There In Thousands of Lakes The Stars Of The Night Glimmer". Lakescapes in Literature. Teoksessa *Imagining Spaces and Places*. Toimittaneet Saija Isomaa, Pirjo Lyytikäinen, Kirsi Saarikangas & Renja Suominen-Kokkonen. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne.
- Moretti, Franco 2000: *The Way of the World. The Bildungsroman in European Culture* (1987). Verso, London.
- Presner, Todd & Shepard, David 2016: Mapping the Geospatial Turn. Teoksessa *A New Companion to Digital Humanities*. Toimittaneet Susan Schreibman, Ray Siemens & John Unsworth. Wiley, Chichester.
- Ruohonen, Voitto 2005: *Paha meidän kanssamme. Matti Yrjänä Joensuun romaanien yhteiskuntakuvausta*. Otava, Helsinki.
- Salomaa, Erkki 1965: *Viaporin kapina. 60 tuntia vallankumousta*. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Turner, Victor 1967: Betwixt and Between. The Liminal Period in *Rites de Passage*. Teoksessa *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, Ithaca.
- Turner, Victor 1969: Liminality and Communitas. Teoksessa *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Aldine Publishing, Chicago.
- Van Gennep, Arnold 2004: *The Rites of Passage* (1909). Routledge, London.
- Viljoen, Hein & Van der Merwe, C. N. 2007: *Beyond the Threshold. Explorations of Liminality in Literature*. Peter Lang, New York.
- Vuolteenaho, Jani; Ameel, Lieven; Newby, Andrew & Scott, Maggie 2012: Language, Space, Power. Reflections on Linguistic and Spatial Turns in Urban Research. Teoksessa *Language, Space and Power. Urban Entanglements*. Toimittaneet Jani Vuolteenaho, Lieven Ameel, Andrew Newby & Maggie Scott. COLLeGIUM, Helsinki.
- Westphal, Bertrand 2013: *The Plausible World. A Geocritical Approach to Space, Place and Maps*. Palgrave, New York.